

Egy magyar idegenvezető Bábel tornyában
LÉNÁRD SÁNDOR ÍRÁSAI NYELVEKRŐL

Siklós Péter és Terts István szerkesztésében

Egy magyar idegenvezető Bábel tornyában

LÉNÁRD SÁNDOR ÍRÁSAI NYELVEKRŐL

Siklós Péter és Terts István szerkesztésében

TYPOTEX

BUDAPEST, 2003

A mű megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Magyar Könyv Alapítvány támogatta

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Szerkesztette:
SIKLÓS PÉTER és TERTS ISTVÁN

A német szövegeket fordította és a jegyzeteket készítette:
TERTS ISTVÁN

Fénykép:
FRANCISCO ADORJÁN
fotóművész

A fejezetek elején található képek
Lénárd Sándor saját kezű rajzai

Lénárd Sándorról szóló honlap:
<http://www.mek.iif.hu/kiallit/lenard>

LÉNÁRD SÁNDOR
1910–1972

TARTALOM

Az első olasz beszélgetésem	9
Terts István: Szerkesztői előszó	13
Római kongresszus (1950)	23
Hét nap bábeliül (meg egy nyolcadik)	
A magyar nyelv	47
A katarinai német nyelv	57
A brazíliai portugál nyelv	69
A botokud indián nyelv	81
Francia nyelv akadémiai áldás nélkül	92
A római olasz nyelv	104
Az újlatin nyelv	118
Az amerikai angol nyelv	132
Pu, a latin medve	145
Siklós Péter:	
Budapesttől a világ végi völgyig	
Lénárd Sándor regényes élete	165
Jegyzetek	187
Bibliográfia	311

AZ ELSŐ OLASZ BESZÉLGETÉSEM¹

Ezerkilencszáztizenhat nyarán Brunicoban² laktunk. Édesapám, aki akkor tűzérkapitány volt, valahogy megszerezte nekünk az engedélyt, hogy a front mögé jöhessünk – ahol többször meglátogatott valami hivatalos teendő ürügye alatt.

Szép, békés napokat éltünk. Az éjszaka a hegyfalak néha elkísérték az ágyudörgést a csendes völgybe, elvértve egy repülőgép zúgott a fejünk felett és apánk távoli csúcsok felé mutatva egyszer azt mondta: „Ott van a front.” Ez volt minden, ami a háborúra vallott.

De volt még valami. A katonatemető. A helybeli parancsnok – valami felsőosztrák generális – bolondja volt a temetőnek: nem ő gyarapította – (ő csak a vasárnap délelőtti térzenénél szerepelt, amikor teljes díszben fogadta a köszönéseket, közelebbről nem nézte a harcot) –, de ő díszítette, szépítette, minden nap meglátogatta, maga tárgyalt órák hosszat az ott foglalatostkodókkal. Kisfiú voltam, alig hét éves, a temető volt a kedvenc játszó helyem.

Érdekes volt. Hány furcsa nevet betűztem ki a kereszteken! És mindig történt valami. Ez nem amolyan szomorú kereszt-vetés volt, mint a verduni mezőkön – az erdőben volt, nem akadt két egyforma sír. Itt dolgoztatta a generális a kórházi lábadozókat – az orosz foglyok is sokszor itt voltak: fakéregből, mohából gyönyörű dolgokat műveltek. Talán még ma is megvan mindebből valami.

Olasz is akadt. Ha a foglyok közt volt kertész vagy asztalos, a generális rögtön a temetőbe – az ő temetőjébe rendelte. Itt láttam először soktollas bersagliert, egytollú alpínót³.

Úgy volt, hogy a temetőbe jártam olvasni egyedüli s legkedvesebb könyvemet, a Tuskó Matyit⁴. Gyönyörű történet volt: egy öreg asztalos fabábut farag, a fabábu él, elszalad, rókával, macskával barátkozik, megismerkedik egy kékhaju tündérrel, s hosszú orra nő, amikor hazudik... A címlapon – szürkésbarna volt – rajta volt a hosszú orrú Tuskó Matyi, az én jóbarátom.

Ott olvastam a történetet egy síron, az olaszok közelében – s közben néztem, hogy dolgoznak. Szabadon jártak a sírok közt, lementek a kútra vízért – a temetőből nem szokás megszökni. Egy öreg, hófehér szakállas tiroli népfölkelő vigyázott rájuk – vagyis inkább arra vigyázott, hogy a pipája ki ne aludjon, a foglyokat félszemmél nézte.

Egyszerre egy soktollas olasz hozzám jött és benézett a könyvembe. Én meg becsuktam és megmutattam neki a címlapot.

– Pinocchio! – kiáltotta.

– Nem Pinokkio ez, hanem Tuskó Matyi – feleltem. De ő csak nevetett. Kikapta a kezemből a könyvet, felütötte az elején, és azt mondta: „Gepetto!”

Hát ez a Gepetto, az igaz – persze fogoly nyelven máshogy mondják. Ez az apja. Ez faragta.

Az olasz megfogott egy fadarabot és mutat-
ta: Gepetto – faragta – Pinocchio!

Igen, aztán jön a tücsök – megnéztük együtt – és aztán rávertünk a kalapáccsal. Fuccs.

Aztán megvolt a kép a szamárfüllel.

– Somaru – mondta az olasz.

– Szamár – mondtam én. Megértettük egymást. Hátha nekünk is ilyen fülünk nőne? Mutattam: így – a fülemhez illesztve a tenyere-
remet: i - á.

– I - á – kiáltotta az olasz.

Mind a ketten szamárfület csináltunk. Aztán elkezdünk a sír körül szaladni, mint Tuskó Matyi és a barátja, amikor észrevették, hogy nő a fülük.

I - á. Szamarak vagyunk. Somáró – Szamár ő.

Most már együtt néztünk. Izgatottan forgattuk a lapokat. Mégegyszer megnéztük a hosszú orrot – ha ha –, az olasz az orromhoz

illesztett egy ágat s azt csip-csup jönnek a madarak letördeltük.

Aztán a végét.

– Ez a bálna – mondtam.

– Balena – mondta az olasz. Hu, benn voltunk a bálnában – mint apa és fia. A sír szélére kuporodtunk, egészen összedugtuk a fejünket, sötét és hideg volt a bálnában. Fázunk. Ott utaztunk nagy közös tengeren, bálnába zárva, a kicsi rajzolt lámpás fényében néztünk egymás arcába.

A népfölkelő a sípjába fújt. Az olasz kiugrott a halból.

– Ne menjen el, bácsi! – kiabáltam. Nem tudom, mit értett az olasz – talán csak anynyit, hogy baci⁵. Lehet, hogy neki is volt egy kislefia otthon. Visszajött és megcsókolt.

Másnap hiába vártam játszani. Nem jött. De még tisztán, igen tisztán emlékszem arcára, ahogy felém hajolt.

Ha tollas kalapot látok, mindig keresem: nem ő-e az.

TERTS ISTVÁN: SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A szerencsére már szülőhazájában is ismert Lénárd Sándor végzettségére és megélhetésére nézve orvos volt, igazában azonban több nyelven értő és élő, több műfajban (az irodalmon túl a zenében és a képzőművészetben is) alkotó művész, de mindenekelőtt a szó embere (mint önéletrajzában elmeséli, egyetemre jelentkezve a filozófia, a bölcsészet és az orvostudomány között tulajdonképpen a véletlenre bízta a döntést). Akár „hivatásos művelt ember”-nek is nevezhető, mint erről mindenki meggyőződhet, aki könyveit a kezébe veszi (természetesen még római szakácskönyvére is áll ez).

Kis kötetünk nem a költőt vagy műfordítót, hanem az esszéírókat mutatja be. Őt is csak nyelvekről szóló írásain keresztül: önéletrajzi ihletésű (a kötet mottójául választott) szövege az idegen nyelv élményéről szól; egy csak folyóiratban és nehezen hozzáférhető helyen megjelent írása a kongresszusi tolmács munkájáról; írásai a világ Lénárd számára fontos, személyesen átélt nyelveiről; végül egy csak napilapban megjelent cikke a műfordítói tevékenységről. A tolmács, a fordító (és a kötetünkben szóhoz nem jutó idegen nyelven alkotó költő) szakmai és emberi tapasztalatait használta fel

esszéiben a gondolkodó. Az itt közölt írások nagy része fordítás németből; kisebb részük magyarul készült, de vagy egyáltalán nem, vagy nehezen hozzáférhető helyen (pl. Brazíliában félévszázada egy magyar nyelvű folyóiratban) jelent meg.

Lénárd Sándor esszéket írt (egy kritikusa a *Völgy a világ végén* is „monumentális esszé”-nek nevezte); ebben téved a róla szóló Világ-irodalmi Lexikon-szócikk, mely a könyvünk gerincét képező *Sieben Tage Babylonisch* című kötetet „nyelvészeti tanulmányoknak” minősíti, és a *Völgy a világ végén* előszavának szerzője, Kardos G. György megfogalmazása („tanulmányosorozat”, „nyelvészeti-bölcseleti írások”) sem fedti teljes mértékben az igazságot. A könyv egyik kritikusa pedig (lásd bibliográfia C.17.) kétszer is téved, amikor így fogalmaz: „tudományos munkássága, köztük az alig ismert nyelvekről szóló tanulmány, valószínűleg elmerült a szakirodalom tengerében.” Először is nem tudományos munkásságról, nem szakirodalmi munkáról van szó, másodsor – íme a cáfolat – nem merült el.

A nyelvről könyv terjedelmű esszét nem sokan írtak; hadd említsünk egy 1973-ban megjelent, nálunk teljesen ismeretlen svéd munkát: Ivar Lo-Johansson *Ordets makt* [A szó hatalma] című kötetét, és egy német munkát: Herbert Hahn *Vom Genius Europas. Wesensbilder von zwölf europäischen Völkern, Ländern, Spra-*

chen. Skizze einer anthroposo-phischen Völkerpsychologie [Európa szelleméről. Tizenkét európai nép, ország és nyelv jellemzése. Antropozófiai vázlat] című két vastag kötetét, 1963. Sok orosz nyelvű, látszólag „ismeretterjesztő” munka is valójában ebbe a műfajba tartozik (közülük egy – Kornyej Csukovszkij: *Járni tanul a szó* – magyarul is megjelent). Ide illik Lénárd barátjának, Karinthy Ferencnek az eredetileg napilapban megjelent, majd kötetté alakított *Nyelvelése* is, mely – mint a jegyzetekben kifejtjük – talán ösztönzője is volt Lénárdnak. Természetesen rövidebb nyelvi tematikájú esszé sok készült, elég, ha csak a nagy magyar esszéíró-nemzedék munkásságára utalunk, Cs. Szabó Lászlóéra, Karinthy Frigyesére, Kosztolányi Dezsőére, Németh Lászlóéra, vagy a szintén Brazíliában élt és – további hasonlóságok ellenére – Lénárdtól mégis „párhuzamos életrajzok”-ba illően különböző Rónai Pálra (1907–1992), akinek – apróbb írások mellett – 1980-ban egy esszékötete is megjelent magyarul *Latin és mosoly* címen (erre a kötetre többször fogunk utalni). A kiadó tervezi, hogy egy újabb, a mostanihoz hasonló kötetet jelentet meg Rónai nyelvi témájú írásaiból is.

Anélkül, hogy mód (és szükség) volna itt az esszéműfaj elemzésére, annyit azért le kell szögeznünk, hogy ez eredendően szépirodalmi tevékenység, és bár tárgya közös a tudományé-

val, itt a szerző személye, gondolkodásmódja van előtérben. Lénárd esetében ez a személyesség még sokkal erősebb, hiszen alapvetően lírai alkat volt, vagyis tulajdonképpen „csak ő tudott esszéinek hőse lenni”. (Az őserdőben a kihalás rémével küzdő botokud törzsről és nyelvéről szóló írás is valójában róla, magáról szól; ezért tartalmaz – sajnos – olyan kevés szakmai részletet.) Ez persze nem azt jelenti, hogy „minden elmegy, csak szépen legyen megírva”, hanem azt, hogy a sorok mögött maga a megismerő ember, a nagyobb összefüggések fontosabbak, mint a szakmai részletek. (Hadd utaljunk a híres Lessing-mondásra, mely szerint az igazság és az igazsághoz vezető út közül érdemesebb az utóbbit választani).

Ha mégis úgy gondoljuk, hogy Lénárd Sándortól nagyon sokat lehet tanulni a nyelvről, nyelvekről, akkor tehát ezt nem úgy értjük, hogy írásai tankönyvként volnának használhatók. Sem módja, sem kedve nem volt a tudományos nyelvészet megismerésére; nem tudományos ismeretterjesztésre vállalkozott.

Írásait jegyzetekkel láttuk el, de ezzel célunk természetesen nem az volt, hogy a szerző hitelét rontsuk, mintegy azt bizonygatva, hogy tévesek és felületesek egyes megállapításai; csak felhasználjuk az alkalmat, hogy továbbgondolásra, tájékozódásra ösztönözzük az Olvasót; hogy bemutassuk, mennyire bonyolult kérdéseket feszeget a szerző, és rámutassunk arra, hogy –

gyakran sarkos – megfogalmazásai mellett lehetségesek és a nyelvtudományban ismertek más felfogások is. Ezért – bár mértékkel – utalunk a szakirodalomra is. Mindegyik témához hasznos háttérismereteket szerezhet az Olvasó a Fodor István főszerkesztésében 1999-ben megjelent *A világ nyelvei* c. kézikönyv egyes nyelvi fejezeteiben, a David Crystal szerkesztésében – magyarul 1998-ban – napvilágot látott *A nyelv enciklopédiájában*, valamint a *Világirodalmi Lexikon* megfelelő szócikkeiben (konkrét adatokkal a jegyzetek megfelelő helyein szolgálunk, *A világ nyelvei* és *A nyelv enciklopédiája* hivatkozással, illetve *VIL* rövidítéssel). Gyakran hivatkozunk Mario Pei „Szabálytalan nyelvtörténet” című ismeretterjesztő könyvére (1966: Gondolat). Ezt a tudós szakma bizonyos ellenérzéssel fogadta, véleményünk szerint indokolatlanul. Mint az Olvasó is meggyőződhet róla, Peinél az olvasmányosság egyáltalán nem nyomja el az informatív jelleget. Mario Pei és Rónai Pál említett kötetére csak oldalszámmal, Lénárd saját munkái közül pedig az 1973-ban Szerb Antalné válogatásában megjelent, több önálló kötetet egybegyűjtő *Völgy a világ végén s más történetek* című kiadásra VVV jelzéssel utalunk.

A Lénárd-írásokban említett személyek esetében – kivéve a közismerteket – lehetőleg mindenkiről megadjuk a legalapvetőbb adatokat. Az írók-költők esetében természetesen itt is a

VII. forgatását ajánljuk. Az egyes szövegekre vonatkozó adatokat is a jegyzetekben adjuk meg.

Lénárd Sándor szívesen és sokat írt, ugyanarról többször is, több nyelven is (jellemző, hogy magyarul *Völgy a világ végén* címen megjelent könyvét ő maga fogalmazta meg illetve újra németül, angolul és magyarul). A kis könyvében előadottak egy részét is megtalálni más, köztük magyarul is megjelent munkáiban (lásd a kötet végén lévő Lénárd-bibliográfiát). A jegyzetekben egyes – másutt részletesebben és nem fordításban elmesélt – részeket átvettünk, már csak azért is, mert a szerző maga fogalmazta meg őket anyanyelvén. Ezekről a több változatban is olvasható történetektől függetlenül is ajánljuk az Olvasónak, hogy forgassa Lénárd hosszabb munkáit; nemcsak azért, mert fontos és élvezetes olvasmányok, hanem azért is, mert az ebben a kis könyvben tárgyalt nyelvi tematika, az itt sokszor csak érintett problémák kifejtésére ott jóval több tér jut.

(Annyit zárójelben meg szeretnénk jegyezni, hogy ez az említett „sztorizás”, vagyis – általában hallott – történetből való kiindulás nála tudatosan követett irodalmi módszer is volt, melynek elsődleges forrása az antikvitás. Személyes kapcsolatban, sokszor nagyon egyszerű emberektől hallott történeteit az ókori szerzők mintájára mesélte tovább mindig másként, általános érvényűvé és halhatatlanná téve őket.)

Van egy másik oka is annak, hogy jegyzeteket kellett készítenünk. Ezek nélkül a szöveg humora vagy éppen a szerzőnek a világirodalomban való fölényes tájékozottsága könnyen elsikkadna (aligha értett meg a német rádióelőadások hallgatója segítség nélkül és azonnal minden csattanót!). Az egyértelmű és csak fordítási segítséget igénylő esetekben magában a főszövegben, szögletes zárójelben áll a jegyzet. Hasonló esetekben természetesen ajánlatos az idegen szavak szótárához fordulni (két újabbat hadd említsük Tótfalusi Istvántól: *Vademecum. Szokatlan szavak szótára* és *Idegen szavaink etimológiai szótára*).

Egy filológiai kérdést is érintenünk kell: Lénárd vezetéknevének írásmódját. Életében – magánjellegű, hivatalos és irodalmi írásokban – háromféle módon használta az ékezeteket; olvasható a Lenard, a Lénard és a Lénárd alak is, anélkül, hogy e mögött olyanféle logika látszana, mint például a Széchenyi-Széchenyi írásmódok esetében. Az utóbbi évek – örvendetesen megszorodott – itthoni említései hallgatólagos megállapodással a – fonetikailag legindokoltabb – Lénárd írásmódot használják, és mi is ezt választottuk.

Lénárd Sándor magyarul írt szövegei részben helyesírási, részben szóhasználati szempontból több helyen is elavultak; ilyenkor – ha okvetlenül fontosnak véltük – a mai nyelvhasználathoz idomítottuk; ő is ezt tette volna,

ha lett volna rá módja. Mondani sem kell, a szerző iránti tisztelet vezérelt bennünket, nem pedig a magunk ízlésének-stílusának érvényesítése volt a célunk. Semmiképpen sem akartuk, hogy úgy nézzen ki: ma és itthon ír a szerző, hiszen régóta idegenben élt már, amikor félévszázada írásait papírra vetette. Mivel szépirodalmi szövegekről van szó, a gondolkodás és a megfogalmazás formája fontos.

Szerkesztőtársam, Siklós Péter utószóként Lénárd Sándor életéről ír; tanulmánya egy előző változatban a soproni VÁRhely 2002/1–2. számában jelent meg. Utánközléséhez Sass László főszerkesztő úr hozzájárult, amit köszönünk. Lénárd életéről a VVV előszavában Kardos G. György írt: ő maga pedig felkérésre írt egy tömör önéletrajzot, mely Siklós Péter fordításában jelent meg a VVV 2002-es kiadásának függelékeként.

A kötet végén Lénárd magyarul olvasható írásainak és a róla szóló legfontosabbaknak a bibliográfiáját közöljük. Az egyes szövegek elválasztására Lénárd tusrajzaiból válogattunk, melyeket egy német költőnő (Karin-Sigrid) Brazíliában 1968-ban megjelent kötetéhez készített (*A Völgy a világ végén* német változatát is Lénárd rajzai kísérik, melyeket Santa Catarina-i lakóhelyéről készített).

Végezetül köszönetet mondok a Kiadónak a megjelentetés lehetőségért, szerkesztőtársamnak a kellemes együttműködésért, valamint kollé-

gáimnak, Jankovits Lászlónak, Józsa Juditnak, Máté Györgyinek és Szépe Györgynek szakmai segítségükért. Minden közreműködő nevében azt kívánom az Olvasónak, szeresse Lénárd Sándort és tanuljon tőle – mindennek előtt ismerni és szeretni a nyelveket, a nyelvet.